

Dugonics András. II.

2.

Dugonics mint eposzíró.

Az irodalomtörténetben általában elhanyagolják Dugonics eposzírói működésének méltatását. Dugonics eposzai nem tartanak számot írói eredetiségre, de belső tulajdonságaiknál fogva fontos láncszemet képeznek abban a szerves fejlődésben, amely a magyar eposzirodalom csúcspontjához, Arany Jánoshoz vezet. Főleg a népies elem fölhasználása, az előadás friss és eleven volta jellemzik Dugonics ezirányú munkásságát. Ezek az eposzok azonban egyúttal jellegzetes képet adnak a XVIII. század társadalmi és érzelmi beállítottságáról is.

A Trója veszedelme, [Pozsony 1774.] és Ulisses, [Pest 1780] mind a két eposz az Aeneisnek, méginkább az Odysseának meglehetősen szabad átültetése, kiegészítve a kései görög és középkori latinos tudálékosság különféle hozzátételeivel. A két eposznak azonban egyéni jelleget ad az a célkitűzés, amellyel Dugonics őket a maga korába beállítja s ahogyan Homeros tiszta epikáját saját korának a hősi előidőket oly szívesen megelevenítő, de a polgáriásodás felé haladó társadalomra oly jellemző érzelmvilágába ülteti át. Amint Trója veszedelmének előszavában írja: „Meg-köll vallanunk: hogy mind a' Görögöktől, mind a' Romaiaktól viselt dolgok bizonynyára nagyok, és nevezetesek valának; de az én ítéletem szerént, még sem olly Úrjasok, a' mint a' hír hozta hozzánk. Hanem mivel ök olly' szerentsések valának, hogy tselekedeteket nagy eszű emberek találták írásba foglalni, szerte-széllyel ditsértetnek a' Világ hátán. A' mi Magyar Eleink-is hasonló képen ditsértetnének, ha Tétemények' leírása hasonló emberek kezébe akadhatott volna. Mert ugyan vagy fölöttébb szeretem a' Hazámat, vagy pedig egy Nemzet sem vala olly' ditsőségü, olly' szentségü, és híres tétemények' szép példáival olly' gazdagon tündöklő“. Ulisses előszavában viszont az érzelmi szempont lép előtérbe: „Nem más vala ezen felvett munkámnak céllya, hanem, hogy ezen nevezetes dolognak palásttya alatt én édes Atyámnak az Anyámhoz igaz szeretetét, és tökéletes hivségét néminemü-képpen le-ábrázolhassam“.

A Trója veszedelme talán egységesebb, a szerző az eredeti mintához jobban ragaszkodik, az Ulisses viszont kerekdedebb és nyelvvezete tökéletesebb. Ez utóbbiban megrövidíti műve mintáját, az Odysseiát, elhagyja éppen azokat a részeket, amelyek

(a csillag mintáján beállított!))

(a csillag mintáján = t. i. belsővilágáról v. szójáról)

Homerosban talán leginkább romantikusak: Odysseus alvilági útját, az Odysseust segítő istenek szereplését. Nála Mentor nem Athéne személyesítése, hanem Ulisses barátja, Hermes nem isten, hanem pásztorfiú, akivel Ulisses véletlenül találkozik. Jele ez annak, hogy Dugonics e tekintetben a francia racionalizáló époszok hatása alatt áll. Ez a hatás azonban teljesen külsőleges: a racionalista eposszal, de egyben Homerossal is ellentétben Dugonicsnál a XVIII. század magyar társadalmának megfelelően a túláradó érzelmek vannak előtérben s ezek adják meg epikai munkájának különleges jellegét. Már láttuk, hogy a családi érzelmek mennyire kiemelkedő szerepet játszanak Dugonics célkitűzésében. Az Ulissesben így ír:

„Mert, hogy ott' hon leg- jobb, igazán mondatott.
 Más-ként-is a' fiú Annya' dajkaságát,
 Fő-kép' akkor tudgya böcsülni jóságát,
 Más helyeknek érzi ha mostohaságát
 Meg-sirattya akkor háza' boldogságát. (Ulisses 145. o.)

Dugonics sokkal inkább kiemeli a nők szerepét és részletezi jellemüket, mint Homeros. Eurykleiáról Homeros annyit ír, hogy Laertes:

„Termeiben felesége gyanánt tisztelte, becsülte“ (Od. I. é.)

Dugonics e helyett:

„Vala-is jó Öreg Aszszonya házának
 Hiv gond-viselője honnyi jószágának,
 Mindentül a' kulcsok kezébe forgának,
 Meg-felelt serényen szép hivatalyának.
 Főkép' szolgállokat tudta ránczba szedni,
 Ha mit vétettenek, lelkessen meg-fedni,
 De tudtak a' lotyók töle örizkedni,
 Szép szóval mellette sokszor hízelkedni.“ (Ulisses 13. o.)

Nauszika házias és szófogadó kisasszony, aki mintha csak Szeged mezővárosából került volna elő:

„Terítsd ki a' parton drága ruháidat
 Száritó kötélre rakjad gunyáidat.
 Tán a moly-is eszi rejtett szoknyáidat?
 Rút szenny, s-rútabb mocok depi biboridat.
 Költsd-fel alvásokból a' szolgállokat-is,
 Futkossák fel' s-a'á még a' szeg-lyukakat-is,
 Kössék egy csomóba még a' rongyokat is,
 Vigyék-ki a' partra vánkos héjakat-is.

Mert nem soká néked kéz-fogásod leszen,
 A' város' szebbike, tudod rég' vár készen,
 Téged' hitves társul ez ugyan el-vészen,
 Szüléd' engedteből sajtáttává tészen". (Ulisses 63. o.)

Legjellegzetesebb Dugonicsnál az érzelmek részletező kifejtése. Homeros Odysseus-szel bucsuzól csak ennyit mondat Kalypsó személyéről:

„Jól tudom én magam is, hogy okos nőm Penelopeia
 Nincs oly szép alakú, szemtől-szembe ha tekintjük
 Te örök ifjú vagy, míg amaz csak földi halandó“.

(Od. V. é.)

Dugonics pedig így ír:

„Hamarébb az égnek le-dül boltozattya,
 Vagy tenger' vizének el-romlik padlattya,
 Setété változik a' nap' sугárlattya,
 'S vissza felé fordul vizek' folyamattya,
 Mint-sem én tégedet hogy el-felejtselek,
 Sőt akarom, jobban hogy szívbe rejtselek,
 'S-ott' is ama' leg-föbbszegletbe tegyelek,
 Maradgy egészségben. Isten veled. Kelek“. (Ulisses 55. o.)

Dugonics fölötté röviden végez Odysseusnak a kérők fölötti kegyetlen bosszúállásával, amelyet Homeros oly mesterien készít elő és részletesen mond el. Dugonics ezzel szemben Ulisses és Penelope jól előkészített találkozásánál ér el az érzelmek kifejezésének tetőpontjára, amikor ezt a találkozást Homeros-tól teljesen elütően, de saját magára annál jellemzőbben írja le. Ulysses régi, hű dajkája segítségével legdrágább ruhájába öltözik s meghagyja Telemaknak, vegye rá valami színnel anyját, hogy az szintén ünnepi ruhába öltözzék:

„Leg-szebb ruhájába Annyát öltöztesse,
 Osztán asztalát-is tüstént teríttesse,
 Szolgákkal az étket hordassa, tétesse,
 'S-a' vendégeket-is rendre le-ültesse“. (Ulisses 213. o.)

Igy találkozik össze Ulisses befejező részében a két sokat szenvedett, számtalan viszontagságon átment házaspár egy végső, rendkívül érzelmeteljes jelenetben:

„Ki-sem-mondhatta jól végét e' szavának,
 Midőn a' palotán nagy ajtót nyitának,
 Ulissessel azok be-is toppanának,
 Penelop' haj'-száli rendre fel-állának.

Nem bírhatta testét, le-rogygyan székére,
 Gördíti bús fejét Urának mellyére,
 'S-a' mint fel-eméli annak nézésére,
 Erne, de nem érhet meg-ölelésére". (Ulisses 224. o.)

A szereplők egész lényét eltöltő igaz érzelmek megfelelő kifejezése Dugonics belső érzéseiből fakad, bár külső hatásként fellelhető a kor által annyira kedvelt kalandos regények formai követelménye is, mely a szerelmesek találkozását mindig egy hatásos végső jelenetben rendezi. Dugonics Ulisses-e is e szerénység találkozással ér véget, míg az Odysseia a hősök kiengesztelődése és megbékélése révén még tovább folyik. Hogy azonban a polgári érzelmeken kívül a kitűnően hősi, heroikus érzelmek is közel állanak Dugonicshoz és korához, azt már az eposzok tárgyválasztása is mutatja. Homeros reális, emberi hősei — akiket sokszor csak az istenek folytonos beavatkozásai mentenek meg az ideális, a tisztán romantikus elképzelés számára — Dugonicsnál gyakran a régi népmesék rettentő erejű hőseivé alakulnak. Ulisses diskosz helyett határkövel dobálódik, amint malomkövel Toldi Miklós:

„Ugy nézz a' szemembe, bár nyomorodt vagyok,
 Szív, erő, és lélek tagjaimba nagyok.
 Mellyek' takart fényre hogy még most-is ragyog,
 Ide, rám figyelmezz, meg-tudod, ki vagyok
 Ezt szólván le-hajlik, 's-kap egy darab közhöz,
 Mellyet szoktak tenni határul mezőhöz,
 'S-mellynek fel-vevése illene kettőhöz,
 Veti azt, egy kézzel, szinte a' felhőkhez". (Ulisses 85. o.)

A népies elemeket, a népies szólásmódokat, melyekkel Dugonics a görög hősök világát igyekszik közelebb hozni, nem sikerül szervesen beillesztenie művébe s ehelyett gyakran közönséges-sé válik.

Például Aeneas a következő módon elmélkedik az isteni gondviselésről:

„De kit a jó Isten meg-akar tartani,
 'S másféle halállal máskor el-oltani,
 Nem köl az ollyannak a' kardtól tartani,
 Vizbe nem hal a' kit fel-köll akasztani". (Tr. v. 121. o.)

Ugyancsak Aeneas elbeszélésében olvashatjuk:

„De im' az ajtónál szörnyü könyv-hullással
 Les már feleségem medve ordítással". (Tr. v. 141. o.)

Vagy Ulissesben:

„Hagyta volna inkább záb-fogát Trójánál“, (Ulisses 7. o.)

„Üti jó falattyát kiki pofájához“, (Ulisses 40. o.)

Ami Dugonicsnak igazán jelentőséget ad, mint epikusnak, az előadásának általános módja. Ez az a terület, ahol magyaros nyelvezetét érvényesíteni tudja. A magyar alexandrint (amely a 12 szótagú verssort nem csupán egy középső, hanem több: 2—2 stb. caesurával szaggatja ritmikus, zenei melódiájú ízekre) ösztönösen ugyan, de már bizonyos tökélyvel alkalmazza. A Vergilius és Homeros nyomain s Gyöngyösi kedvelt versformájában gördülő versek pedig a szófordulatok olyan frissességét és gazdagságát tárják fel, amelyhez hasonlót csak a száz év múlva élő jeles magyar Ilias fordítónál, Baksay Sándornál találunk. Nyers kifejezéseiben, föltéve, hogy a jó ízlést nem érintik, mindig van bizonyos határozott erőteljesség. Dugonics az alább közlendő versekben, jobban megérezkíti a homerosi hősi miliőt, mint az általa mintául vett legnagyobb Homeros utánzó: Vergilius.

„De hazudtak benne; mert a' Ló' hasába

Főbb Görögök búvtak vésett oldalába,

'S el-rejték magokat annak barlangjába

Búvtak volna inkább mély Poklok' gyomrába“. (Tr. v. 92.)

„Vélték-é vallyon, hogy immár el-mentek

A' Görög Országi furtsa lelkü szentek?

Avagy ajándékjok ravaszságtól mentek?

El még gaz Ulisses, mért fel-nem serkentek? (Tr. v. 94.)

„Megy már az átkozott Ló a 'Város felé,

Mellynek vésett öblét sok fegyveres telé

Zeng a' Városi nép, ajakát emelé

A' gyermek, s' leány rend versit énekelé

Vélhetnél mind annyi madarak zengését,

S jó időt hirtelő Pitty-palatty' tsengését

Mennyi szüz leányok' gyenge éneklését

Hallod az iffjú-rend hangos verselését

Olaj-fa ágakkal fűzték boknétáját

Mezei violás árva koszorúját

'S le-vetvén válláról szennyült gyász ruháját

Tapsolva veszik-fel békesség tzifráját“. (Tr. v. 104—105.)

Aranynak hangja ez, amely először szólal meg e primitív versekben. A finom ízlésű Arany igen távol áll minden érdeségtől és ízléstelenségtől, habár, mikor épen az a jellegzetes, néha ő is alkalmazza. De még Arany János is büszke lehetne

arra a két sorra, melyben Dugonics az összeharagvó jóbarátokról ír:

„Szakad arany láncza egybe-szött sziveknek,
El-tün szép világa baráti kedveknek“, (Ulisses 29. o.)

Homeros plasztikus sorai néha egészen újszerű festői szépséggel színesülnek ki Dugonicsnál. Az Odysseiában Heléna belépésének jelenete két sor:

„Szép Heléna kisuhant jóillatú nagy tereméből
Artemis istennő lehetett csak rája hasonló“. (Od. IV. é.)

Dugonics e jelenetet következőkép éneкли meg:

„Íme szép Ilona jön a' palotáon,

Téve hajlékából csendes lépéseket.
Ki-nyílt szép rózsája piros orcájának,
Meg-volt elevene gyenge ajakának,
Fémlett liliuma patyolat nyakának,
Hüllő hó' fehérjét előző karjának.

Sugárban Cedrus fel sem-is nyölkhetett,

A csillag-is szebben nem fényeskedhetett,
Magára a' barmat szebb színt nem vehetett.
Ha regvel a naptúl gyönygye illetetett“. (Ulisses 41. o.)

Mennyire más ez, mint Homeros szoborszerű, plasztikus realitása, de másfelől mennyire felülmúlja Dugonics a tiszta szépség tekintetében magyar mesterét, az előző század jeles versíróját, Gyöngyösit, aki a belső érzések hiányát igen gyakran külső eszközökkel, a költői formák virtuóz kezelésével, a leírások hosszadalmasságával s a végletekig részletező festőséggel pótolja. Dugonics a maga friss életerejében jóval egyszerűbb kifejezési eszközökkel beéri ugyan, (épen azért sokszor csak utánózza a maga választotta jeles mintákat) másfelől sokszor belefut a hasonlatok tobzódó halmozásába, de ezek a hasonlatok legtöbbször frissen, természetesen kerülnek ki az élettől, a közvetlen élményekkel teli érzések mélyéből!

Dugonicsnak nem csupán leírásai elevenebbek, mint Gyöngyösi terjengős festői leírásai, hanem jelenetei is. Milyen jellemzően, a felkiáltások és ömlengések milyen özönével adja vissza például Ulissesnek Telemakkal való megismertetésekor feltörő érzelmeit:

„Fiam — édes Fiam — egygy gyönyörűségem!
Minden ügyeimben tellyes reménységem!

Gyönyörű alakom — tiszta fényességem!
 Örömem — koronám — kincsem — ékességem.
 Ki legyek? — te Atyád. — Mím vagy? — lelke'm' fele
 Mint jöttem? — bajom közt. Mint vagy — buval tele.
 Hol valál? ... érettem. Mi vitt? — Atyád' szele.
 Mit gondolsz? — jól tudom. Kivel vagy? — már veled".

(Ulisseus 160. o.)

Aki ilyen plasztikusan képes kifejezni a bensőséges érzelme-
 ket, arra nem mondhatjuk, hogy a kifejezés formája tekinté-
 ben alatta marad Gyöngyösinek.

Homeros a harci jelenetek mozgalmasságában mesteri,
 de az érzelmekek viharosságának leírásában jóval egyhangúbb
 és épen ezáltal nagyvonalú marad.* Dugonics viszont érzel-
 mi fordulatai mellett is az ősi, a nomádos szokásokat híven
 megőrző jellemvonásokat képviseli, ami kitűnik abból a jel-
 lelmzésből, amely szerint Ulisses vetélkedés közben az alföldi
 magyar vitéz vonásait árulja el és abból a leírásból is, amely-
 ben Dugonics Ulissest úgy eleveníti meg, mint ahogy első nagy
 fejedelmünk, Árpád, a nagyszabású nomád vezér él a magyar-
 ság XVIII. századbeli elképzelésében:

„Réz forgós sisakkal fejét borította,
 Bársony ruha' habját övvel szoritotta,
 Oroszlánynak bőnét nyakába csatlotta,
 Mellynek vörös lombját szemre fordította.
 Fel-övedzi szíjját arany fegyverének,
 Tölti király pálcza markát jobb kezének,
 Kik reá szemeket, bár futva, vetének,
 Vitéz teste színén bámulva hülének“. (Ulisses 214. o.)

Önkéntelenül eszünkbe jutnak a török Gardizi leírásai a levé-
 diai, nomád állattenyésztéssel foglalkozó magyarságról: „A
 magyarok bátrak, jókinézésűek és tekintélyesek. Ruházatjuk
 színes selyemből készült, fegyverzetük ezüsttel bevont, fényt
 kedvelők“. A XVIII. században kitűnőleg állattenyésztő Nagy
 Magyar Alföld Dugonicsban találja meg első jeles költőjét!

*

A magyar költészet a hősi, idealisztikus, de egyben őszintén
 átértett, valódi érzelmekek mesterkéltéségtől ment kifejezésével
 már első nagy eposzában, a Zrinyiászban is a külföldi mintáktól

* V. ö. Odysseia XII. ének:

„Atyja nyakába borult, s a vezér könny zápóra pergett
 Mindenki szívét megvette a bus siralomvágy
 Hangosan sirtak, keserűbben a héjamadárnál“.

elütően új útakon indul. Dugonics az, aki Gyöngyösivel szemben ezt az érzelmes époszt korának megfelelő színesebb formában ugyan, de egyúttal melegebb tartalommal, az egyszerű, igaz érzelmek világához aránytalanul közelebb hozza. Dugonics a realitás iránti erős hajlamával tulajdonképp nem Gyöngyösi barokk-szerű költőiségének szerves folytatója, hanem visszatér Zrinyi és Balassa magyarosabb s több eredetiséget magába záró költőiségéhez. Amit Arany János Zrinyiről a Zrinyiász taglalása kapcsán mond, az bizonyos mértékig Dugonicsra is alkalmazható „nem csupán finom érzéke s képzelete van a classikusok szépségeit elfogadni és újjá termelni, hanem nyílt szeme is, megfigyelni az élet tarka jelenéseit“. Méltán mondhatjuk tehát Dugonics örökének azt, amit lelkes tanítványa, Csokonai, majd ugyanezen a soron Vörösmarty, Petőfi és Arany, a lángelmének a tökéletesség felé haladó formáiban létrehoznak!

(Folytatjuk.)

Bibó István.

A magyar lélek alapvonásai népi kultúránkban.

II.

Népi kultúránkban a magyar lelket összepántoló, közösségi jellegét megadó másik erő: a néphiedelem. Néphiedelmeink összehasonlító vizsgálata²³ is bizonyosságot tesz arról, amit népi kultúránk és a magyar lélek kollektív jellegéről mondtunk eddig. Ugyanazok a hiedelmek kényszerítették a hódmezővásárhelyi parasztot, a rétközi pákászt, a székely góbét például a halál ünnepélyes komolyságában a különféle babonás, mágikus aktusok végrehajtására. Ugyanúgy igyekeznek Dunántúl, mint a Nyíren elhárítani a tehenrontó boszorkányok mesterkedéseit. Az ünnepek babonás szokásai is hasonló alapvonásokat tüntetnek fel — s felsorolhatnánk még tömegtelen fajtáját babonáinknak: mindig ugyanazzal az alapazonossággal, a hasonló védekezések, varázslások formáival találkozunk.²⁴ Most nem érde-

²³ I. Róheim G.: Magyar néphit és népszokások, Bpest [1925] II. kiad.

²⁴ Természetesen közelről sem akarjuk tárgyalni hiedelem-világunk összefüggő rendszerét: csak kiragadott, bizonyító példák ezek a hiedelmek rokonságára, amit az Ethnographia évfolyamainak babonaközlései bizonyítanak.